

STAVOVI STUDENATA RELEVANTNI ZA BUDUĆE REPRODUKTIVNO PONAŠANJE

*Ankica KUBUROVIĆ**

Rasvetljavanje složene determinističke osnove problema nedovoljnog rađanja predstavlja bitan praktični cilj istraživanja stavova mladih (srednjoškolaca i studenata) o rađanju i roditeljstvu.¹ Namera je bila da se ukaže na moguće reproduktivno ponašanje populacije koja treba da započne realizaciju prokreativne funkcije i na socijalnu uslovljenost relevantnih stavova (starosnu, regionalnu, polnu). Istraživanje je sprovedeno u četiri univerzitetska centra Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu, na uzorku od 1494 ispitanika koji čine poduzorci, srednjoškolaca (1000) i studenata (494 ispitanika) u periodu maj-novembar 1998. godine. S obzirom da među srednjoškolcima i studentima nije konstatovana bitnija diferenciranost u preovlađujućim relevantnim stavovima, kao i na to da su studenti po starosno-situacionim uslovima bliži realizaciji roditeljske uloge, u ovom radu će biti analizirani samo stavovi studenata, imajući u vidu i polnu uslovljenost mogućeg reproduktivnog ponašanja.

Motivisanost za roditeljstvo

Postojeće istraživačko iskustvo ukazuje da je roditeljstvo visoko vrednovan cilj i neizostavna životna aspiracija u životu svakog pojedinca (Rašević, 1996). Ono je gotovo podrazumevajuće i njegova realizacija se očekuje u određenom životnom dobu, nakon ostvarenja nekih egzistencijalnih uslova.

Dominantna je spremnost i želja za realizacijom roditeljske uloge, pri čemu je ona ujednačeno izražena među studentima oba pola (nešto više od 90%). Sa aspekta visine reproduktivnih normi i mogućeg reproduktivnog ponašanja bitan je sadržaj motivacione osnove roditeljstva.

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

¹ Potpunija interpretacija rezultata istraživanja nalazi se u magistarskom radu "Perspektive rađanja u uslovima društvenih promena", odbranjenom na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, novembra 2002. godine.

Roditeljstvo se u većoj meri doživljava kao individualna potreba nego kao uloga koja ima širu društvenu važnost. Studenti se uglavnom slažu sa stavom da su "deca smisao života" (prosečna ocena prihvatljivosti je 4,2)², dok uglavnom ne prihvataju stav da su "deca dug prema naciji" (prosečna ocena 2,2). Diferenciranost među polovima ispoljava se u nešto izraženijem prihvatanju drugog stava, od strane mladića (prosečna ocena 2,4), u odnosu na devojke (prosečna ocena 2,0). Ipak, ni u jednom slučaju se ne može govoriti o pozitivnom odnosu prema stavu da rađanje predstavlja obavezu prema društvenoj zajednici. Diferenciranost individualne motivisanosti i percepcije opšte motivisanosti roditeljstva (zašto bilo koji pojedinac želi da ima decu?) uočava se u različitim preferencijama pojedinih motivacionih faktora. Najčešći razlog individualne želje za roditeljstvom jeste "ljubav prema deci" (nešto više od 40%). Značajna je zastupljenost i stava "deca smisao života" (30%). Učestalije je ukazivanje na emotivnu uslovljenost materinstva (blizu 50%), dok je u pogledu motivisanosti očinstva ovaj motiv nešto slabije prisutan (nešto više od 1/3). Takođe, devojke su sklonije prihvatanju motiva da je "dete rezultat ljubavi" (nešto više od 10%), nego što je to slučaj kod mladića (gotovo 5%). Doživljavanje roditeljstva kao smisla života ujednačeno je prisutno među studentima oba pola (gotovo 30%).

U pogledu opšte motivisanosti ujednačenija je zastupljenost tri najčešća motivaciona faktora. Preovlađujuće je shvatanje da se pojedinci odlučuju na roditeljstvo zato što ono predstavlja "smisao i svrhu života" (1/3), a sledi prihvatljivost motiva "dete rezultat ljubavi" (1/5). Eksplicitna emotivna uslovljenost roditeljstva je slabije izražena (manje od 1/5 slučajeva), u odnosu na individualnu motivisanost. Polno nejednačena frekventnost motivacionih faktora postoji i slučaju motivisanosti na opštem nivou. Motivacioni faktori "dete rezultat ljubavi" i "ljubavi prema deci" su prihvatljiviji od strane devojaka (1/3 i 1/5), nego među mladićima (oko 15%). Značajna polna diferenciranost, na oba posmatrana nivoa motivisanosti, uočava se u pogledu prihvatljivosti motiva "produženje loze". Ovo je više muški motiv roditeljstva (oko 15%), dok je kod devojaka njegovo prisustvo zanemarljivo.

Planiranje roditeljstva i odlučivanje o rađanju

Odlučivanje o početku rađanja, kao i o rađanju svakog sledećeg deteta jeste proces koji podrazumeva komunikaciju, razmatranje određenih uslova, kao i

² Ponuđene stavove ispitanici su vrednovali ocenama od 1 do 5, pri čemu je najniža ocena potpuno neslaganje, a najviša potpuno slaganje.

posledica donete odluke, pre svega na individualnom i na mikro nivou. Uslovljenost odlučivanja, bez obzira na sadržaj determinističke osnove (socio-ekonomski, socio-kulturološki, psiho-socijalni činioci...) podrazumeva i negativnu odluku, koja na individualnom nivou može imati i pozitivan i negativan efekat, ali na agregatnom se nepovoljne posledice manifestuju kroz nemogućnost proste reprodukcije populacije.

Planiranje roditeljstva i odlučivanje o početku, broju, i vremenskom intervalu rađanja podrazumevaju upotrebu kontraceptivnih sredstva. Aktivno učešće u reprodukciji i racionalno odlučivanje podrazumevaju upotrebu pozitivnih mera regulisanja rađanja, dok je u slučaju "pasivnog odlučivanja" izbor sužen na pribegavanje rešavanju problema upotrebom abortusa, kao neprihvatljivog vida kontrole rađanja. Izraženost planskog i racionalnog ponašanja aktera reprodukcije uslovljena je i redom rođenja. Sa povećanjem reda rođenja pojačava se i aktivno učešće aktera reprodukcije i stepen racionalnosti (odmeravanje cilj i sredstava, odnosno troškova i dobiti). Plansko i racionalno odlučivanje o rađanju s jedne strane može imati negativnog efekta na obim rađanja, ali sa druge strane omogućava humanizaciju uslova reprodukcije i realizaciju zdravog i odgovornog roditeljstva, tj. doprinski povećanju kvaliteta roditeljstva.

Među ispitivanim studentima preovlađujući je stav da je prezervativ najpogodnije kontraceptivno sredstvo (kod 1/2). Mladići su nešto učestalije ukazivali na popularnost ovog sredstva zaštite od neželjene trudnoće (više od 1/2), u odnosu na devojke (nešto manje od 1/2). S druge strane, devojke su sklonije negiranju pogodnosti bilo kog kontraceptivnog sredstva (svaka peta studentkinja), u odnosu na svoje kolege (oko 15% mladića), što je drugi po zastupljenosti stavova o pogodnosti kontraceptivnih sredstava. Čak gotovo 1/5 studenata smatra da nijedno sredstvo zaštite nije pogodno.

Studenti su pretežno zadovoljni stepenom informisanosti o upotrebi kontraceptivnih sredstava (nešto više od 70%). Češće nisu sigurni da li su u dovoljnoj meri informisani (nešto više od 15%), nego što su iskazivali nezadovoljstvo po tom pitanju (oko 10%). Mladići imaju nešto više samopouzdanja (blizu 80%), u odnosu na devojke (70%). Gotovo svaka peta studentkinja nije sigurna, što je veća učestalost nego zastupljenost odgovora "ne znam" među mladićima (nešto više od 10%). Nezadovoljstvo stepenom informisanosti ujednačeno prisutno među ispitanicima oba pola (oko 10%).

Najčešći načini informisanja o sredstvima zaštite jesu mediji (blizu 40%) i "konsultovanje" više relevantnih izvora (kod više od 1/3). Ispitanici su u prilično slaboj meri skloni da kroz direktne razgovore o ovoj temi saznaju nešto više. Najčešće su spremni da u razgovorima sa prijateljima i

vršnjacima steknu nova znanja i informacije o sredstvima zaštite (nešto više od 10%), dok su gotovo zanemarljivi slučajevi informisanja od strane roditelja, brata/sestre, kao i odlasci u savetovališta i komunikacija sa stručnjacima. Ipak, i ako u prilično slaboj meri postoji spremnost na razgovore sa stručnjacima (nešto više od 5%), ona je izraženija od spremnosti na komunikaciju sa osobama koje potiču iz njihovog porodičnog okruženja. Mediji su omiljeniji izvor informisanja mladićima (blizu 1/2), nego njihovim koleginicama (svaka treća studentkinja), dok su i jedni i drugi ujednačeno često iskazivali stavove o korišćenju više izvora (nešto više od 1/3). Studentkinje se češće informišu putem razgovora sa prijateljima (gotovo svaka sedma), kao i konsultacija sa stručnim licima (oko 5%), nego što je to slučaj sa mladićima.

U pogledu ukazivanja na individualnu odgovornost o kontroli začeca gotovo je uniforman stav o zajedničkoj brizi partnera, pri čemu ne postoji polna diferenciranost. Međutim, kada se posmatra konkretnije ponašanje aktera reprodukcije smanjuje se zastupljenost stavova o zajedničkoj odgovornosti, mada je to preovlađujući način rešavanja problema neplanirane trudnoće. Polno diferenciran pristup problemu ispoljava se u različitoj učestalosti mogućih rešenja, ali ne i u neusaglašenim strategijama. Više od 70% studentkinja smatra da bi problem neželjene trudnoće rešavala u dogovoru sa partnerom, dok je među mladićima nešto manja učestalost ovih stavova (blizu 2/3). Sledeće mogućnosti, prilično ujednačeno prisutne među studentima oba pola, jesu spremnost na roditeljstvo i prihvatanje odgovornosti za dete, bez obaveze formiranja bračne zajednice (nešto više od 10%), a zatim abortus i spremnost na formiranje bračne zajednice pre rođenja deteta (zastupljenost obe opcije nešto manje od 10%). Svaki deseti mladić iskazao je nezainteresovanost, dok među devojkama ne postoji eksplicitno izražena spremnost na potpuno samostalno rešavanje problema.

Kvantitativna dimenzija odlučivanja o rađanju predstavlja okvir mogućeg obima plodnosti. Analiza reproduktivnih normi, obuhvata interpretaciju stavova o optimalnom, željenom i očekivanom broju dece. U prvom slučaju reč je o procenjivanju potrebnog obima reprodukcije na jednom opštijem nivou (koliko dece bi svako trebalo da ima?), u drugom o individualnim težnjama i željama da se ima određeni broj dece, a u trećem o proceni mogućeg reproduktivnog ponašanja, imajući u vidu limitirajuće i inhibirajuće delovanje realnih uslova i konteksta u kojem se reprodukcija ostvaruje.

Preovlađujući je stav da bi svako trebalo da ima dvoje dece (nešto više od 40%). Zastupljeniji su neodređeni stavovi (kod blizu 15%), nego stavovi o jednom ili većem broju dece kao normama za svakog. Neusklađenost među

polovima se očituje u činjenici da mladići najčešće smatraju da bi svako trebalo da ima troje (40%), dok su kod devojaka najzastupljeniji stavovi da je optimalno imati dvoje dece (blizu 1/2). Svaka treća devojka mišljenja je da bi svako trebalo da ima troje, dok je kod nešto više od 1/3 mladića prisutan stav da bi trebalo imati dvoje dece.

U pogledu željenosti preovlađuju stavovi o troje dece. Svaki drugi student želi da ima troje, gotovo svaki treći dvoje, dok su stavovi o većem broju dece (četvoro i više) prisutni kod skoro svakog petog ispitanika. Distribucija normi nije narušena među ispitanicima različitog pola, ali uočena je neusklađenost u frekventnosti pojedinih stavova. Želja da imaju troje dece nešto je izraženija među mladićima (kod nešto više od 1/2), nego među devojka (kod nešto manje od 1/2). Takođe, među studentkinjama su slabije prisutni stavovi da žele četvoro ili više dece (kod oko 15%), u odnosu na njihovu prisutnost među kolegama (kod više od 1/5). Želja da imaju dvoje dece prisutna je kod svake treće devojke, što je učestalije u odnosu na zastupljenost istih stavova kod mladića (kod svakog petog).

Želja da se ima dete određenog pola može uticati na odluku da se ima određeni broj dece, što je izraženije u sredinama u kojima preovlađuju tradicionalni i prelazni modeli reprodukcije. Studenti najčešće žele da imaju dva dečaka, dok u pogledu željenog broja devojčica dominiraju stavovi o jednom detetu ženskog pola. Gotovo svaki drugi visokoškolac želi da ima dva dečaka, dok tek svaki treći želi da ima dve devojčice. U pogledu željenosti dečaka ujednačenija je zastupljenost stavova o jednom (nešto više od 40%) i o dva deteta, dok je kod devojčica naglašenija prisutnost želje da se ima samo jedno dete (čak više od 2/3). U proseku, izraženija je željenost dečaka (1,70), u odnosu na željenost devojčica (1,38).

Stav o željenom broju dečaka više je polno uslovljen, nego stav o željenom broju devojčica. U pogledu željenosti devojčica preovlađuju stavovi o jednom detetu, pri čemu su nešto zastupljeniji među mladićima (kod više od 2/3), nego među devojka (kod 2/3), ali razlika nije značajnija. Među mladićima i devojka postoji različita distribucija stavova o željenom broju dečaka. Preovlađujuće želje studentkinja orjentisane su na jedno dete muškog pola (kod 1/2), dok su među mladićima najzastupljenije želje da imaju dva dečaka (kod nešto više od 1/2). Mladići u proseku, žele da imaju gotovo dva dečaka (1,91) dok je među devojka njihova željenost na nešto nižem nivou (1,56). Željenost devojčica nešto je izraženija među studentkinjama (1,40) u odnosu na njihove kolege (1,35), ali ta diferenciranost je gotovo zanemarljiva.

Studenti najčešće nisu imali određen odgovor na pitanje o očekivanom broju dece (blizu 40%). Neodređenost je prisutnija među mladićima (kod više od 40%) dok takav stav ima svaka treća devojka. Među stavovima kojima su ispitanici odredili visine mogućih reproduktivnih normi preovlađuju očekivanja da će imati dvoje dece (kod nešto više od 1/4 studenata). Očekivanja mladića i devojaka su različita. Mladići ujednačeno često očekuju da će imati i dvoje i troje dece (kod nešto više od 1/5) dok gotovo svaka treća studentkinja smatra da će imati dvoje dece, što je preovlađujući stav. Tek nešto više od 15% devojaka očekuje da će imati troje dece. Polna neusklađenost očekivanja manifestuje se i u zastupljenosti stavova da će imati jedno dete, kao i stavova o višim redovima rođenja. Zanimljiva je zastupljenost stavova da će imati jedno dete među mladićima, dok svaka deseta studentkinja ima takvo očekivanje. Niska je učestalost stavova o rađanju većeg broja dece (više od četvoro) i kod mladića (nešto više od 5%), ali je kod studentkinja njihovo prisustvo zanemarljivo.

Prosečne vrednosti posmatranih normi potvrđuju pretpostavku o neusklađenosti željenog i očekivanog broja dece, i ako se radi o populaciji koja još uvek nema iskustvo roditeljstva. Moglo bi se konstatovati da ova disonantnost postaje pravilo i uobičajeni obrazac reproduktivnog ponašanja, što upućuje na formiranje kolektivne svesti o tome da nije moguće ostvariti željeni broj dece, iako ne postoji iskustvo realizacije roditeljske uloge.

Studenti u proseku žele da imaju gotovo troje dece (2,95) dok su očekivanja nešto niža, ali su na nivou koji bi obezbeđivao prostu reprodukciju (2,35). Prosečne vrednosti očekivanog i željenog broja dece su veće među mladićima. U proseku oni žele da imaju troje dece, dok je kod devojaka nivo željenosti nešto niži (2,84). Među studentima oba pola postoji neusklađenost željenog i očekivanog broja dece, pri čemu je ona nešto izraženija kod devojaka. Očekivanja studentkinja su oko nivoa potrebnog za prostu reprodukciju (2,15), dok su očekivane norme mladića nešto više (2,67). Vrednosti optimalnih normi, koje se procenjuju za opštiji nivo (koliko bi dece svako trebalo da ima?) su na prilično ujednačenom nivou sa očekivanjima (2,45). Mladići ne samo da zagovaraju nešto više norme na opštem nivou (2,56) od devojaka (2,37), već su njihova očekivanja nešto viša od zahteva koji postavljaju za svakog pojedinca, dok devojke imaju nešto veće zahteve na opštem nivou, nego što su njihova očekivanja.

Objašnjenje normativnog određenja optimalnog i željenog broja dece nije dovoljno iskristalisano. Najčešći pristup je baziran na shvatanju o idealnoj veličini porodice (kod nešto više od 1/3 studenata). Diferenciranost pristupa u objašnjenju formulisanih normi uočava se u dva bitna momenta.

Prvi, neodređenost i nemogućnost da se jasno objasni stav prisutniji su kod određenja željenog broja dece. Gotovo svaki treći student "jednostavno tako", a svaki deseti je odgovorio da "ne zna" zašto želi da ima određeni broj dece. Kod objašnjenja optimalnih normi niska je zastupljenost odgovora "ne znam", kao i učestalost odgovora koji u suštini predstavljaju neodređen stav o ovom pitanju (oko 15%).

Drugi, u pogledu objašnjenja normi na opštijem nivou zastupljeni su stavovi kojima se ukazuje na značaj potrebe za reprodukcijom populacije (kod gotovo 1/5), stavovi kojima se ukazuje da visine optimalnih normi zavise od uslova u kojima se rađanje i roditeljstvo realizuju (nešto više od 15%), kao i stavovi kojima se upućuje na delovanje uspostavljenih kolektivnih normi reproduktivnog ponašanja (blizu 15%). U slučajevima objašnjenja željenog broja dece prisustvo ovih stavova je vrlo nisko i gotovo zanemarljivo.

Može se reći da je objašnjenje optimalnog broja dece na neki način nešto više polno uslovljeno, u odnosu na objašnjenje željenog broja dece. Visinu optimalnih normi mladići su najčešće određivali sa stanovišta potrebe populacije za reprodukovanjem (gotovo svaki treći student), dok je kod devojaka preovlađujuće shvatanje o idealnoj veličini porodice (kod više od 1/3 studentkinja). Među mladićima je značajna prisutnost stavova o "idealnoj porodici" (kod 1/4), dok je zastupljenost stavova o potrebi obnavljanja stanovništva kod devojaka ređa (kod svake desete), u odnosu na prisutnost kod kolega. Devojke su nešto neodređenije (blizu 1/5), nego mladići (blizu 15%). Osim toga, u pojedinim slučajevima nisu znale da objasne zašto svako treba da ima određeni broj dece (oko 5%), dok među mladićima gotovo da ne postoje takvi stavovi.

Studentkinje imaju manje izdiferenciran stav i u pogledu objašnjenja željenog broja dece, pri čemu nešto više od 1/3 "jednostavno tako", a nešto više od 10% nije znalo da kaže zašto želi određeni broj dece, u odnosu na prisutnost istih stavova kod mladića (kod blizu 1/4 i manje od 10%). Preovlađujuće je shvatanje da se željeni broj dece određuje sa aspekta idealne veličine porodice, ali su oni nešto prisutniji među mladićima (kod blizu 40%), nego među devojka (nešto više od 1/3). Shvatanje da je i željeni broj dece određen uticajem preovlađujućeg modela reprodukcije na nivou populacije u celini je prilično ujednačeno niskofrekventno među studentima oba pola (oko 5%). Shvatanje da se individualni nivo normativnog određenja rađanja formira na principu uvažavanja društvene potrebe za obnavljanjem stanovništva vrlo je slabo zastupljeno među mladićima (oko 5%) dok je kod njihovih koleginica to gotovo zanemarljiv stav.

Objašnjenje očekivanog broja dece zasniva se na evaluaciji mogućih činilaca, s obzirom da se radi o ispitanicima koji još nemaju iskustvo roditeljstva. Studenti smatraju da će na njihovu odluku o mogućem broju dece najvećeg uticaja imati kvalitet bračne zajednice (prosečna ocena važnosti 2,85)³ i zdravstveno stanje (prosečna ocena 2,82). Adekvatno rešenje stambenog pitanja ima nešto veći značaj od socijalno-ekonomskog statusa (prosečne ocene 2,72 i 2,67), ali oba činioca imaju značajnog uticaja na odluku o očekivanom broju dece. Želja da se ima određeni broj dece (prosečna ocena 2,34) i stav partnera/ke o tome (prosečna ocena 2,53) imaju veći značaj nego vremenski resurs u realizaciji roditeljstva (prosečna ocena 1,97). Ovo se može objasniti upravo činjenicom da se radi o ispitanicima koji nisu spoznali iskustvo roditeljstva. Ali pored te činjenice stepen angažovanja partnera u realizaciji roditeljstva ima značajnog uticaja na odluku o broju dece (prosečna ocena 2,49). Rađanje u funkciji učvršćivanja bračne zajednice, jeste činilac koji ima najmanju važnost (prosečna ocena 1,63), ali sa druge strane bitna je i činjenica da ova mogućnost uopšte postoji, bez namere da se ukazuje na ocenu ovakvog ponašanja.

Stabilnost bračne zajednice je najvažniji činilac odluke o broju dece koji će najverovatnije imati, za ispitanike oba pola pri čemu postoji prilična ujednačenost njegovog vrednovanja (prosečne ocene 2,85 i 2,86). Studentkinje pridaju nešto veću važnost zdravstvenom stanju (2,86), stambenim uslovima (prosečna ocena 2,78) i životnom standardu (prosečna ocena 2,73), u odnosu na mladiće (prosečne ocene 2,76, 2,64 i 2,59). Osim toga, kod devojaka se uočava ujednačenija važnost posmatranih činilaca. Mladići nešto veći značaj pridaju uticaju želje na odluku o očekivanom broju dece (prosečna ocena 2,45), kao i stavu partnerke (prosečna ocena 2,63), nego što je to slučaj kod njihovih koleginica (prosečne ocene 2,26 i 2,46). Zanimljivo je da ispitanici oba pola nešto veći značaj pridaju uvažavanju stava partnera/ke, nego sopstvenim željama, što ide u prilog stavu o zajedničkom odlučivanju o broju dece koji će imati. U pogledu evaluacije činilaca koji su više usmereni na iskustvo roditeljstva gotovo da ne postoji polna diferenciranost – vremenski resurs (prosečne ocene 1,99 devojke i 1,93 mladići), kao i angažovanje partnera (prosečne ocene 2,50 devojke i 2,46 mladići). Odlučivanje na rađanje da bi se stabilizovala bračna zajednica je najmanje važan činilac, ali je nešto prihvatljiviji od strane mladića (prosečna ocena 1,69) u odnosu na prihvatljivost među devojka (prosečna ocena 1,59).

³ Važnost ponuđenih činilaca ocenjivana je ocenama od 1-3 (nevažan, srednje važan i važan).

Dominantan je stav da o rađanju treba da odlučuju oba partnera podjednako (gotovo 90%), bez obzira na polnu pripadnost. Neujednačenost shvatanja između mladića i devojaka manifestuje se u činjenici da devojke češće smatraju da bi one u većoj meri trebalo da budu uključene u odlučivanje o rađanju (blizu 10%) dok su zanemarljivi stavovi da je to stvar koja se više tiče partnera. Među mladićima su ujednačeno niskofrekventni stavovi da odluku o rađanju češće donosi jedan od partnera (manje od 5%) .

Vremenska dimenzija odlučivanja o rađanju je neizostavan segment analize reproduktivnog modela. Za savremeni tip reprodukcije karakteristično je povećanje prosečne starosti pri rađanju prvog deteta, što se određuje kao pojava odlaganja otpočinjanja rađanja. Značajna je činjenica da je gotovo svaki četvrti student odgovorio da "nije razmišljao", a gotovo svaki sedmi "ne zna" sa koliko godina bi želeo da postane roditelj. Dakle, više od 1/3 ispitanika nema određen stav o vremenskom aspektu odlučivanja o rađanju. Ovo s jedne strane govori o tome da se ne može očekivati skorije opredeljivanje na roditeljstvo (iako se radi o studentima završnih godina), a sa druge strane, može se diskutovati o odnosu spontanog i planskog pristupa pri odlučivanju o otpočinjanju rađanja. Anketirani studenti se na roditeljstvo ne bi odlučili pre napunjenih dvadeset sedam godina (prosečna starost 27,5 godina). U proseku, mladići bi za oko dve godine bili stariji od devojaka, ali se u oba slučaja radi o kraju treće decenije životnog doba (28,7 godina mladići i 26,7 godina devojke).

Odlaganje početka realizacije roditeljstva, studetni su najčešće objašnjavali potrebom postojanja određenih egzistencijalnih uslova (završetak obrazovnog procesa, zaposlenje... – kod više od 1/3 ispitanika). Gotovo svaki treći student smatra da je "to pravo vreme" za roditeljstvo, bez dovoljno jasno izdiferenciranih argumenata. Kao poseban uslov izdvaja se značaj psihičkog sazrevanja i spremnosti za roditeljstvo, što je u značajnoj meri prisutno objašnjenje vremenskog aspekta otpočinjanja rađanja (kod svakog petog studenta). Među polovima postoji ujednačena distribucija razloga "odlaganja" roditeljstva, pri čemu se uočavaju manja odstupanja u njihovoj frekventnosti. Mladići su nešto učestalije ukazivali na potrebu sticanja određenih uslova (blizu 40%) u odnosu na devojke (nešto više od 1/3). S druge strane, svaka deseta studentkinja je smatrala da je "rano za razmišljanje" o otpočinjanju rađanja, dok je među mladićima to beznačajno prisutan stav.

Bračnost i roditeljstvo

U socijalno-kulturnim sredinama gde je evidentna univerzalnost braka, što se na agregatnom nivou manifestuje kroz mali udeo lica van braka

(celibatera, razvedenih i udovaca), sklapanje braka je preovlađujuća kolektivna norma u sferi regulisanja partnerskog odnosa, a bračna zajednica predstavlja primarni mikro-socijalni okvir rađanja. Brak je legitimni okvir realizacije roditeljstva. U razvijenim modernim društvima u značajnoj meri su rasprostranjene zajednice koje su alternativa formalno-bračnom uobličavanju partnerskog odnosa (promene uzimaju maha još tokom sedamdesetih – kohabitacije, LAT zajednice...). Sveukupnost društvenih dešavanja na području bivše Jugoslavije usporila je tranzicione procese u svim sferama, pa i promene u partnerskom odnosu. Porodice su predstavljale utočište i zaštitu, socijalnu i emotivnu sigurnost u turbulentnim vremenima.

Među anketiranim studentima značano je izražena orijentacija ka sklapanju braka. Preovlađujući je stav da "svaki normalan čovek treba da živi u braku". Više od 2/3 ispitanika izražava saglasnost sa ovim stavom. Nešto su ređi slučajevi potpunog prihvatanja (svaki četvrti student se potpuno slaže) u odnosu na prisutnost stavova da se "uglavnom slažu" (kod više od 1/3). Među studentima oba pola dominira saglasnost sa stavom da bi "svaki normalan čovek trebalo da živi u braku", mada su nešto učestaliji među mladićima (gotovo 70%) nego među devojkama (2/3 devojaka). Polna neujednačenost učestalosti stavova najmanje je izražena u pogledu zastupljenosti neodređenih stavova ("ni da ni ne"), koji su prisutni kod gotovo svakog petog mladića i neznatno ređe među devojkama. Mladići su naklonjeniji sklapanju braka, u odnosu na studentkinje, što se potvrđuje razlikom u prosečnoj oceni saglasnosti sa posmatranim stavom (3,77 mladići i 3,42 devojke)⁴. Izražena prihvatljivost kod mladića je nešto iznad, a kod koleginica nešto ispod vrednosti prosečne ocene za uzorak u celini (3,56).

U pogledu stava da je "brak bolji od vanbračne zajednice jer garantuje sigurnost" uočava se smanjivanje saglasnosti (prosečna ocena 3,26), ali je ona i u ovom slučaju izraženija među mladićima (prosečna ocena 3,44), u odnosu na devojke (prosečna ocena 3,14). Svaki drugi student je saglasan, dok svaki četvrti nema izdiferenciran stav o ovom pitanju. Mladići su učestalije iskazivali stavove o delimičnoj ili potpunoj saglasnosti (nešto više od 1/3 i gotovo 1/4), u odnosu na studentkinje (nešto više od 1/4 i manje od 1/5). Roditeljstvo se ne smatra pokazateljem uspešnosti braka, mada odnos prema stavu da "nema uspešnog braka bez dece" nije jasno izdiferenciran (prosečna ocena 2,94). Devojke iskazuju nešto manji stepen saglasnosti (prosečna ocena 2,74), nego mladići (prosečna ocena 3,23).

⁴ Saglasnost sa datim stavovima vrednovana je ocenama (1- 5).

Blizu 1/2 anketiranih studenata ne bi se odlučilo da realizaciju roditeljstva započne u vanbračnoj zajednici, dok svaki treći ispitanik ima pozitivan stav. Prilična je izraženost neodređenosti u pogledu odlučivanja o rađanju dece u zajednicama koje nisu formalno uobličene (kod 1/5). Negativan stav najčešće se objašnjava sa stanovišta položaja dece (svaki peti student). Sledeći negativni razlozi su sigurnost u takvim zajednicama, kao i postojanje kolektivne svesti o osudi takvog ponašanja, pri čemu je neznatno veća učestalost prvog (nešto iznad 10%, u odnosu na nešto ispod 10%). Objašnjenje pozitivnog stava uglavnom se svodi na interpretaciju stava da "brak nije uslov za rađanje dece" (1/4).

Preovlađujući je negativan stav prema rađanju u vanbračnim zajednicama, među studentima oba pola, s tim što postoji određena neujednačenost u izraženosti prihvatanja i neprihvatanja ove opcije partnerskog i reproduktivnog ponašanja. Svaki drugi mladić ne bi prihvatio da roditeljstvo otpočne u vanbračnoj zajednici, dok je među devojkama ovakav stav nešto manje prisutan (nešto više od 40%). Svaka treća studentkinja bi se odlučila da rodi dete i u vanbračnoj zajednici, dok je među mladićima nešto manje izraženo takvo raspoloženje (1/4). Najčešći razlog neodlučivanja na roditeljstvo u vanbračnim zajednicama među studentima oba pola jeste položaj dece, s tim što je on prilično češći među mladićima (kod 1/4) nego među devojkama (nešto više od 15%). Nepostojanje sigurnosti u takvim zajednicama je, takođe, češće navođen stav od strane mladića (nešto više od 15%) u odnosu na njegovu zastupljenost među studentkinjama (manje od 10%). Neprihvatanje rađanja u vanbračnim zajednicama, jer je to društveno neprihvatljivo ili nepoželjno ponašanje, je objašnjenje koje je svojstvenije devojkama (kod svake desete) nego mladićima (tek nešto više od 5%).

Uslovljenost braka i roditeljstva je nešto slabije izražena kada se analizira prihvatljivost stava da brak i bez dece ima smisla. Preovlađujući pozitivan stav o ovom pitanju nije značajnije naglašen (više od 1/3). Prilično je ujednačena zastupljenost neodređenih odgovora (1/5) i negativnih stavova (nešto manje od 1/5). Pozitivan stav je preovlađujući među studentima oba pola (kod nešto više od 1/3). Polna diferenciranost se ispoljava u nešto većoj učestalosti negativnih stavova o smislu braka bez dece među mladićima (kod 1/5) nego među njihovim kolegamicama (oko 15%), dok je nepostojanje određenog stava ("ne znam") ujednačeno prisutno kod studenata oba pola (1/5). Emotivni odnos između partnera je primarni sadržaj bračne zajednice, što je osnovni razlog pozitivnog stava prema smislu braka bez dece. Ovakav pristup imali su i studenti koji nisu iskazali prihvatljiv stav o smislu braka bez dece, pa je iz tog razloga frekventnost ukazivanja na bitnost emotivne zasnovanosti partnerskog odnosa nešto veća od zastupljenosti pozitivnih

stavova o ovom pitanju (nešto više od 40%). Ovo je jedan od elemenata koji bi mogli da podstiču promene u sadržaju i formi partnerskog odnosa, što bi moglo da ima negativan uticaj na promenu reproduktivnog ponašanja, u smeru snižavanja reproduktivnih normi. Međutim, ne može se samo ukazivanje na emotivnu uslovljenost bračne zajednice smatrati pokazateljem smanjivanja potrebe i zainteresovanosti za roditeljstvom. Studentkinje su češće ukazivale na emotivnu uslovljenost partnerskog odnosa (blizu 1/2) nego što su to činili mladići (nešto više od 1/3).

Prihvatanje savremenih tendencija u promenama odnosa među partnerima i reproduktivnom ponašanju, u nešto slabijoj meri je izražena kada se posmatra spremnost devojaka na samostalnu realizaciju materinstva. Preovlađujući pozitivan stav (nešto više od 1/3) nije značajnije izražen, da bi se moglo govoriti o bitnijem značaju spremnosti na promene u reproduktivnom ponašanju. Gotovo svaka treća studentkinja ne bi se odlučila na rađanje deteta u ovakvim uslovima, dok svaka četvrta nema određen stav po tom pitanju. Razmatranje postojanja uslova za realizaciju materinstva bez podrške partnera, najčešći je pristup u posmatranju ovog problema (nešto više od 1/3). Stav da su deci potrebna oba roditelja je najzastupljeniji negativan pristup (kod oko 1/4 studentkinja). Spremnost i samouverenost u samostalnu realizaciju materinstva prisutni su kod svake desete studentkinje, dok su želja za roditeljstvom i ljubav prema deci nešto zastupljeniji razlozi odluke o rađanju deteta i kada izostaje podrška partnera (nešto više od 15%). Odustajanje od samostalnog materinstva zato što je to društveno anatemisano ponašanje je gotovo zanemarljivo (manje od 5%), što je slabije izražen stav nego kada se posmatra odlučivanje na rađanje dece u vanbračnim zajednicama (kod svake desete studentkinje).

Sadržaj roditeljstva kao činilac odlučivanja o rađanju

Iskustvo roditeljstva jeste jedan od bitnih činilaca koji može delovati sputavajuće na realizaciju željenog broja dece. U situaciji kada su ispitanici bez spoznaje pozitivnih i negativnih strana roditeljstva, sadržaj roditeljske uloge posmatran je na posredan način.

Značajna većina studenata smatra da ne može svaki pojedinac da bude dobar roditelj (više od 80%), pri čemu ne postoji polna diferenciranost u ovom pogledu. Svoje roditelje uglavnom su ocenili odličnim ocenama, s tim što su majke nešto češće dobijale najvišu ocenu (gotovo 1/2), nego očevi (oko 40%).

Preovlađujući pristup pri ocenjivanju roditelja bila je procena stepena ličnog zadovoljstva odnosom roditelj – dete (blizu 40%). Ovo upućuje na

konstataciju o višesloženosti roditeljske uloge, usled potrebe njihovog angažovanja u cilju zadovoljenja različitih dečijih potreba. S druge strane, izraženija neodređenost (više od 1/4) u pogledu objašnjenja ocenjivanja roditelja, u odnosu na zastupljenost stavova u kojima su izdvajani neki segment roditeljstva (brižnost, vaspitanje, "da uvek bude tu"...) ukazuje na iracionalni sadržaj i jaku emotivnu obojenost odnosa roditelj – dete. Izdvajanje starateljske uloge (briga o osnovnim egzistencijalnim potrebama, bez ukazivanja na emotivne elemente) nešto je učestalije u odnosu na prisutnost vaspitne uloge roditelja (blizu 1/5, u odnosu na oko 15%). Uvažavanje stepena ličnog zadovoljstva je najčešći pristup u ocenjivanju roditelja među studentima oba pola, s tim što je nešto zastupljeniji među mladićima (40%) nego među devojka (više od 1/3). Svaki treći mladić je bio neodređen u pogledu objašnjenja roditeljske ocene, dok je gotovo svaki peti isticao bitnost vaspitne uloge, što je u oba slučaja nešto češće nego kod devojaka (1/4, i manje od 15%).

Ispitanici su posebno odgovarali na pitanje o sadržaju "kvalitetnog" materinstva i očinstva, što je imalo za cilj konkretniji pristup u analizi roditeljske uloge. Materinstvo je više emotivno uslovljeno i orjentisano na pružanje emotivne sigurnosti deci, dok zaštitnička uloga oca (pružanje i socijalne sigurnosti) ima nešto veći značaj od ostalih. Kao bitna karakteristika jeste činjenica da je kod materinstva ujednačenija važnost izdvojenih funkcija (emotivna, zaštitna uloga roditelja, razumevanje i tolerancija, permanentna komunikacija sa decom, druženje i žrtvovanje), što ide u prilog tezi o većoj složenosti i opterećenosti, u odnosu na očinstvo. "Žrtvovanje" je više osobina materinstva, dok je to najmanje bitno obeležje "dobrog" očinstva. Diferenciranost polnog pristupa u određenju sadržaja materinstva manifestuje se u tome što su devojke ujednačenu i neznatno veću važnost ukazale emotivnoj i zaštitničkoj ulozi majke, kao i razumevanju i toleranciji, u odnosu na ujednačenu važnost potrebi uspostavljanja aktivnog odnosa sa decom i žrtvovanja, dok su mladići više izdvojili značaj emotivne i zaštitničke uloge majke. U pogledu određenja sadržaja očinstva diferenciranost u polnom pristupu ogleda se u činjenici da mladići izdvajaju bitnost zaštitničke uloge oca, dok devojke ujednačeni značaj, osim ove, pridaju i potrebi za razumevanjem i tolerancijom. Potreba žrtvovanja i permanentna komunikacija sa decom imaju ujednačenu važnost među studentima oba pola, bez obzira da li se radi o određenju sadržaja materinstva ili očinstva.

Brige roditeljstva partneri treba da podele, što je dominantan stav među studentima oba pola (više od 90%). Međutim, kada se stepen angažovanosti roditelja posmatra prema vrsti aktivnosti koju je potrebno obaviti da bi se

zadovoljile osnovne dečije potrebe, situacija je nešto drugačija. Aktivnosti koje su uglavnom vezane za najranije detinjstvo i podrazumevaju stalnu angažovanost i brigu roditelja više se vezuju za materinstvo, iako su i tu preovlađujući odgovori koji upućuju na potrebu zajedničkog angažovanja. Veća aktivnost majke se očekuje u pogledu pripreme dečijih obroka (gotovo 1/2), brige o oblačenju i kupanju dece (nešto više od 1/3). U pogledu ostalih roditeljskih aktivnosti dominantna je prisutnost stavova o zajedničkom angažovanju oba roditelja (odvođenje/dovođenje u obdanište ili školu, nadzor dok borave napolju, igra sa decom, nega u slučaju bolesti i vođenje kod lekara). Polna diferenciranost se svodi jedino na neujednačenu zastupljenost, a ne i na razliku u pristupu u pogledu angažovanosti jednog od roditelja. Među mladićima je nešto veća učestalost stavova da majka treba da brine o dečijim obrocima (blizu 1/2), kao i o kupanju dece (blizu 40%), u odnosu na zastupljenost istih kod devojaka (nešto više od 40%, odnosno blizu 1/3), dok je ujednačena zastupljenost stavova da o oblačenju treba da brine majka (nešto više od 1/3).

Značajno je izraženo prihvatanje stava "da su deca velika odgovornost" (prosečna ocena saglasnosti 4,40). Roditeljstvo se ne doživljava kao sputavajuća uloga, čija realizacija remeti i otežava ostvarenje drugih životnih aspiracija (prosečna ocena 2,04). Nešto je izraženija prihvatljivost stava da "deca donose mnoge probleme i brige", mada nije izdiferenciran ni pozitivan ni negativan odnos (prosečna ocena 3,18). Žrtvovanje u roditeljstvu se prihvata kao prilično podrazumevajuće i uobičajeno obeležje, pri čemu se ne može govoriti da ono ima negativnu konotaciju. Stav da "svaki normalan roditelj treba da se žrtvuje za svoju decu" u značajnoj meri je prihvatljiv među studentima (prosečna ocena 3,97). Saglasnost sa stavom o odgovornosti roditeljstva gotovo je polno ujednačena (prosečne ocene 4,42 mladići i 4,38 devojke), dok je prihvatljivost stavova o "negativnim" stranama roditeljstva neznatno izraženija među mladićima. Saglasnost sa sputavajućim delovanjem roditeljske uloge, kao i prihvatljivost činjenice o problemima i brigama koje donosi, nešto su izraženiji među mladićima (prosečne ocene 2,21 i 3,26) nego među devojka (prosečne ocene 1,91 i 3,12). Takođe, mladići su nešto skloniji prihvatanju neophodnosti žrtvovanja u roditeljstvu (prosečna ocena 4,17) u odnosu na izraženu saglasnost sa ovim stavom od strane devojaka (prosečna ocena 3,83).

Roditeljstvo se prihvata kao najbitnija životna opcija u kontekstu drugih individualnih aspiracija. Roditeljstvo ima najveću prosečnu važnost (prosečna ocena 4,45), mada ni značaj partnerstva bitnije ne zaostaje (prosečna ocena 4,30). Radna aktivnost i profesionalna afirmacija imaju nešto manji značaj u odnosu na uloge koje su više vezane za sferu

privatnosti, ali i one zauzimaju značajno mesto u sistemu individualnih aspiracija (prosečne ocene 3,91 i 3,81). Preovlađujući optimizam da je moguće uskladiti realizaciju najvažnijih uloga svakog pojedinca (kod svakog drugog studenta) više ukazuje na njihove namere da uspostave skladnu organizaciju u realizaciji osnovnih potreba, nego na realnu situaciju u kojoj bi se konfliktnost verovatno više ispoljavala.

Kognitivni aspekt problema nedovoljnog rađanja

Stepen saznanja o demografskom problemu, koji se može operacionalizovati kao nedovoljno rađanje, predstavlja bitan segment posmatranja prostora za realizaciju programa podrške rađanju. Kada postoji izdiferencirana svest o ovom problemu i njegova značajna vrednovanost onda to jeste jedna od bitnih polaznih pretpostavki za realizaciju jednog segmenta populacione politike.

Značajna većina studenata pridaje veliki značaj problemu nedovoljnog rađanja (blizu 80%), uglavnom ukazujući na negativne posledice po demografsku strukturu i procese, pri čemu se, pre svega, insistira na starenju i "odumiranju" populacije (blizu 1/2). Gotovo svaki peti student problem je percipirao sa stanovišta regionalno neujednačenog nivoa plodnosti, pri čemu je, pre svega, ukazivano na etničku dimenziju (nedovoljno rađanje na područjima Centralne Srbije i Vojvodine i stope fertiliteta iznad nivoa za prostu reprodukciju na području Kosova i Metohije). U prilično ujednačenoj meri nedovoljno rađanje je posmatrano kao posledica nepovoljnih socijalno-ekonomskih okolnosti na makro nivou (više od 15%), što zapravo ukazuje na težinu i složenu uslovljenost ovog problema.

Preovlađujući je veliki značaj problema nedovoljnog rađanja među studentima oba pola, kao i demografski pristup u njegovoj oceni. Uočava se manja neujednačenost u učestalosti ovih stavova koji su nešto zastupljeniji među mladićima (više od 80% ukazuje veliki značaj i gotovo svaki drugi ukazuje na demografske posledice) nego među devojkama (manje od 80% i nešto više od 40%). Mladići su češće ukazivali na etničku dimenziju problema (svaki peti) nego što su to činile studentkinje (manje od 15%). Ocena važnosti problema nedovoljnog rađanja, kao posledice nepovoljnih ukupnih društvenih uslova nešto je prisutnija među devojkama (blizu 1/5) nego među mladićima (manje od 15%). Zastupljenost stavova kojima se ukazuje na važnost ličnog izbora pri odlučivanju o broju dece koji će imati je niska, ali su oni nešto prisutniji među devojkama (oko 5%).

U pogledu percepcije činilaca koji utiču na opredeljivanje pojedinaca da imaju manji broj dece od željenog, kao najbitnije stukturane prepreke

percipirani su nezaposlenost i pad životnog standarda, kojima je ukazana ujednačena važnost (prosečna ocena važnosti je 2,8)⁵. Bitno ne zaostaje značaj rešavanja stambenog problema (prosečna ocena 2,7). Osim toga, ne treba zanemariti ni važnost stava "manji broj dece – bolji uslovi" (prosečna ocena 2,4), koji predstavlja promenu u preovlađujućem vrednosno-normativnom sistemu. Među polovima ne postoji diferenciranost u distribuciji posmatranih ograničavajućih činilaca, ali uočava se neujednačenost u pogledu ukazivanja na njihovu važnost, koja se manifestuje u nešto većim prosečnim ocenama od strane devojaka. Najveći stepen saglasnosti uočava se kod ocene narušavanja kvaliteta uslova svakodnevnog života (prosečne ocene 2,8 mladići i 2,9 devojke). Neusklađenost je najizraženija kod vrednovanja problema nezaposlenosti (prosečne ocene 2,6 mladići i 2,9 devojke), dok je nešto manja u pogledu vrednovanja stambenog problema (prosečne ocene 2,6 i 2,8), odnosno važnosti stava "manji broj dece bolji uslovi" (prosečne ocene 2,3 i 2,5).

Percepcija važnosti mera u skladu je sa značajem strukturnih prepreka odlučivanja o rođenom broju dece, pri čemu je evidentna polna ujednačenost ocena posmatranih mera. Rešavanje problema nezaposlenosti i stambenog pitanja imaju ujednačenu važnost i izdvajaju se od ostalih (prosečna ocena 2,9). Priličnu važnost (prosečna ocena 2,6) imaju mere koje su usmerene na neposrednu finansijsku podršku porodicama sa decom (novčana pomoć po rođenju, poreske olakšice, dečiji dodatak, jeftinije dečije stvari).

Zaključna razmatranja

Sa stanovišta utvrđivanja mogućeg reproduktivnog modela dela populacije koja tek treba da započne realizaciju prokreativne funkcije analizirani stavovi upućuju na nekoliko bitnih konstatacija.

Izraženost motivacione osnove nije sporna, ali preovlađujući sadržaj nije podsticajan sa aspekta visine reproduktivnih normi. Emotivna i altruistička uslovljenost roditeljstva nisu plodno tlo za garanciju rađanja većeg broja dece. Potreba za roditeljstvom se može ostvariti i rađanjem jednog, eventualno dvoje dece, pogotovo kada na scenu stupe ograničavajući faktori iskustva roditeljstva, konfliktnost sa realizacijom drugih individualnih aspiracija, ograničenost materijalnih resursa i ukupnost kvaliteta uslova svakodnevnog života.

⁵ Značaj ponuđenih činilaca ispitanici su ocenjivali ocenama od 1-3 (1-nevažan, 2-srednje važan i 3-važan).

Stavovi o pogodnosti sredstava zaštite, među kojima se izdvaja prezervativ (što bi se moglo značajnim delom tumačiti i delovanjem akcija usmerenih na širenje svesti o zaštiti od AIDS-a), preovlađujuće zadovoljstvo o stepenu informisanosti i zainteresovanost za saznavanjem o kontroli rađanja, upućuju na mogućnost izraženijeg planskog pristupa u sferi kontrole rađanja, što je pozitivno sa aspekta humanizacije uslova reprodukcije. Negativna je činjenica o izuzetno niskoj prihvatljivosti korišćenja stručnih izvora (pre svega savetovališta), ali mediji i korišćenje više od jednog načina upoznavanja sa problematikom iz ove oblasti mogli bi pružiti zadovoljavajući kvalitet informisanosti.

Normativno određenje odlučivanja o rađanju upućuje na pozitivnu konstataciju o vrednostima željenog, optimalnog i očekivanog broja dece koje su u proseku više od dvoje dece, što je iznad aktuelnog nivoa plodnosti (2000-te godine SUF je 1,4) kao i iznad nivoa potrebnog za prostu reprodukciju (2,1). Uočena disonantnost željenog i očekivanog broja dece ima pozitivan efekat, jer upućuje na postojanje prostora za stimulisanje nivoa rađanja, ali i negativan koji se manifestuje u činjenici da postoji svest o nemogućnosti potpune realizacije želje za roditeljstvom, što bi se moglo tumačiti kao već uobličeni model reproduktivnog ponašanja. Ako se osujećenje potrebe za rađanjem shvati kao nešto normalno, to već predstavlja značajnu psihološku barijeru u odlučivanju o realizovanom broju dece. S druge strane, prilična ujednačenost optimalnog i očekivanog broja dece može ukazivati na to da su u proceni broja dece koji će najverovatnije imati, ispitanici jednim delom bili usmereni stavom o tome koliko bi dece svako trebalo da ima. Izraženost individualnog odgovora na potrebu za prostom reprodukcijom je slabije prisutna, kada se uzme u obzir obrazloženje nivoa željenosti koje je inače blizu troje dece u proseku, a uglavnom se percipira sa stanovišta "idealne porodice". Zahtevi na opštijem nivou (koliko dece bi svako trebalo da ima?) većim delom su uslovljeni i shvatanjem o potrebi društva za reprodukcijom populacije.

Vremenski aspekt otpočinjanja rađanja u značajnoj meri je uobličeni preovlađujućim vrednosnim normama kojima se ukazuje na potrebu sticanja određenih egzistencijalnih uslova i na psihološku spremnost za roditeljstvo, i da je tek tada to "pravo vreme" za otpočinjanje rađanja. Iz tih razloga početak rađanja/dobijanja prvog deteta očekuje se za kraj treće decenije životnog doba.

Na značajnu povezanost i uslovljenost braka i roditeljstva ukazuju sledeće činjenice: bračna zajednica je primarni mikro-socijalni okvir realizacije roditeljstva, a osim toga ne može se govoriti o značajnijem prihvatanju stava da brak i bez dece ima smisla. Na moguće promene u partnerstvu i formu

mikro-socijalnog okvira realizacije roditeljstva upućuje prilična zastupljenost neodređenih stavova i stavova kojima se odgovori relativizuju ukazivanjem na kvalitet samog odnosa među partnerima i sticaj drugih uslova.

Shvatanje o složenosti i odgovornosti roditeljske uloge, kao i potreba za realizacijom drugih individualnih aspiracija predstavljaju značajan ograničavajući socijalno-psihološki faktor. Osim toga, pokazatelj mogućeg odlučivanja na rađanje manjeg broja dece od željenog – jeste i percepcija strukturnih ograničavajućih činilaca (nezaposlenost, stambeni problem, životni standard). S druge strane, nije sporno saznanje o značaju problema nedovoljnog rađanja, kao i o njegovim neposrednim negativnim efektima na demografsku strukturu i procese, ali to ne ukazuje na adekvatno individualno reproduktivno ponašanje.

Polna uslovljenost uobličavanja mogućeg reproduktivnog ponašanja manifestuje se jedino u neujednačenim iskazivanjima pojedinih stavova, ali ne i u bitno drugačijem pristupu i sadržaju bilo kog analiziranog segmenta. Emotivna uslovljenost roditeljstva izraženija je među devojkama, dok je više tradicionalni i instrumentalizirajući motiv "produženje loze" prisutniji u pogledu uslovljenosti oćinstva. Reproductivne norme su nešto više među mladićima, pri čemu se polna neujednačenost najviše manifestuje u očekivanom broju dece koji je kod devojaka, u proseku, na nivou od dvoje dece, dok su prosečana očekivanja mladića nešto viša (2,65). Mogućnost osujećenja potpune potrebe za roditeljstvom (raskorak želje i očekivanja) je izraženija među studentkinjama, čije su želje blizu troje dece. Prosečna željenost mladića je troje dece. Željenost dečaka je izraženija među mladićima, nego među devojkama, dok je polna diferenciranost slabija u pogledu željenosti devojčica. Objašnjenja normativnog okvira rađanja delom su polno uslovljena: mladići su nešto skloniji uvažavanju društvene potrebe za reprodukcijom u slučaju određenja optimalnih normi, dok devojke i ovde nešto više insistiraju na ostvarenju principa "idealne porodice". S druge strane, devojke su nešto neodlučnije u pogledu objašnjenja željenog broja dece u odnosu na mladiće, mada i jedni i drugi insistiraju na ostvarenju "idealne porodice". Značajna povezanost i uslovljenost braka i roditeljstva prisutna je među studentima oba pola, ali u nekim momentima uočavaju se nešto veće mogućnosti promena shvatanja o partnerskom odnosu i realizaciji roditeljstva među devojkama: nešto je prisutnija spremnost na vanbračno roditeljstvo, a osim toga, slabije je izraženo otvoreno neprihvatanje stava da brak i bez dece ima smisla. Shvatanja o zajedničkoj odgovornosti u pogledu kontrole rađanja i o podizanju i vaspitavanju dece, kao i o složenosti i odgovornosti roditeljstva

dominantna su među studentima oba pola, pri čemu ne postoji značajnija diferenciranost ni kada se ova pitanja posmatraju konkretnije. Princip žrtvovanja u roditeljstvu je u slabijoj meri istican kada su izdvajana značajna obeležja "kvalitetnog" roditeljstva, nego što je izražena prihvatljivost stava da "svaki normalan roditelj treba da se žrtvuje za svoju decu". Žrtvovanje je više princip materinstva, pri čemu postoji usaglašenost stavova studenata oba pola, iako mladići imaju prihvatljiviji stav u pogledu neophodnosti i očekivanja da se roditelj žrtvuje za svoju decu, u odnosu na studentkinje. Shvatanje da pojedine roditeljske aktivnosti zahtevaju veću angažovanost majke prisutno je i kod mladića i kod devojaka, pri čemu značajna polna saglasnost bitnije nije narušena manjim odstupanjima u učestalosti ovih stavova. Moguća kvalitativna promena odnosa među polovima manifestovala bi se u povećanju zajedničkog učestvovanja u svim bitnim segmentima reproduktivnog ponašanja, kao i u realizaciji roditeljstva. Ujednačenja podela odgovornosti i blagodeti roditeljstva mogla bi podsticajno da deluje u sferi odlučivanja o rađanju.

Evidentiranje prostora za realizaciju mera podsticanja rađanja trebalo bi da deluje stimulatивно i na relevantne faktore u sferi populacione politike. Duboke i dalekosežne posledice višegodišnjeg postojanja nivoa plodnosti koji ne obezbeđuje prostu reprodukciju (još od 1970. godine nivo plodnosti je ispod 20%) otežavaju realizaciju mera, čak i kada bi se one bezuslovno prihvatile i kada bi njihovi pozitivni efekti bili veoma brzo vidljivi na individualnom nivou. Ipak, društvena i državna zajednica imaju odgovornost u stvaranju adekvatnih uslova za što potpuniju realizaciju potrebe za roditeljstvom (ublažavanje disonantnosti želje i očekivanja) i ostvarenje uslova za što humanije uslove reprodukcije, kao i za realizaciju zdravog i odgovornog roditeljstva. Osim toga, ne može se isključiti ni mogućnost da se kao mogući efekat javi i povećanje obima rađanja na agregatnom nivou.

Literatura

BLAGOJEVIĆ, M. (1989). *Stavovi mladih o braku i roditeljstvu*, magistarski rad, (Beograd: Filozofski fakultet).

BLAGOJEVIĆ, M. (1995). "Nerađanje: pasivni otpor žena", u Zborniku SANU: *Osnove i problemi populacione politike*, (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti).

BLAGOJEVIĆ, M. (1997). *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih*, (Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet).

BOBIĆ, M. M. (2003). *Tranzicija partnerstva. Studija slučaja*, doktorska disertacija, (Beograd: Filozofski fakultet).

- DOŠIĆ, D. (1996). *Reprodukcija stanovništva i populaciona politika*, (Novi Sad: Filozofski fakultet).
- KUIJSTEN, A. (1998). "Social Policy and Forms of Family Life in Europe". Saopštenje, 9th *International Summer School*, Prague.
- MILIĆ, A. (1994). *Žene, politika, porodica*, (Beograd: Institut za političke studije)
- PETROVIĆ, M. (1995). "Problem nedovoljnog rađanja iz interdisciplinarnе perspektive". *Stanovništvo* (Beograd), god. XXXI-XXXII, br. 3-4 1-2.
- PETROVIĆ, M. (1996). "Problemi fertiliteta stanovništva u jugoslovenskom društvu krajem 90-ih". *Sociološki pregled*, (Beograd), vol.XXX, br.2.
- PETROVIĆ, M. (2000). "Uticaj demografskih promena na evropsku porodicu", u: *Izazovi socijalne politike* (Beograd: Institut za političke studije).
- RADUŠKI, N. (1994). "Neposredni faktori fertiliteta stanovništva", *Stanovništvo* (Beograd), god. XXXI-XXXII, br. 3-4 1-2.
- RAŠEVIĆ, M. M. (1995). "Prihvatanje populacione politike na individualnom nivou: žene koje namerno prekidaju trudnoću", *Stanovništvo* (Beograd), god. XXXIII, br. 1-4.
- RAŠEVIĆ, M. M. (1996). *Iskustva populacione politike u svetu*, (Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja).
- RAŠEVIĆ, M. M. (1996). "Populaciona klima na niskonatalitetnom području Srbije", *Sociološki pregled*, (Beograd), vol.XXX, br.2.
- RAŠEVIĆ, M. M. (1999). *Planiranje porodice kao stil života*, (Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja).
- RAŠEVIĆ, M. M. (2000). "Rađanje – osnovni problem demografskog razvitka Srbije", u: *Izazovi socijalne politike*, (Beograd: Institut za političke studije).

Ankica Kuburović

Stavovi studenata relevantni za buduće reproduktivno ponašanje

Re z i m e

U radu su interpretirani stavovi studenata o motivisanosti roditeljstva, planiranju i odlučivanju o rađanju, o uslovljenosti braka i roditeljstva, o složenosti i odgovornosti roditeljske uloge, o poznavanju uslovljenosti i posledica problema nedovoljnog rađanja, u cilju upoznavanja glavnih osobenosti njihovog mogućeg reproduktivnog ponašanja. Analizirani stavovi su deo jednog obimnijeg i obuhvatnijeg istraživanja, sprovedenog na uzorku od 1494 ispitanika (1000 srednjoškolaca i 494 studenta) u četiri najveća regionalna centra Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu. Orijentisanost samo na stavove studenata jeste u cilju potpunije analize inače bogate empirijske građe, što je dopustivo usled činjenice da su studenti po starosno-situacionom obeležju bliži otpočinjanju rađanja.

Značajna je spremnost i želja studenata da postanu roditelji, ali to je samo jedna od njihovih višestrukih životnih aspiracija (važnost partnerstva, profesionalnog angažovanja...). Namera je da se uskladi realizacija najbitnijih uloga, što zapravo ukazuje na prilično ujednačenu važnost u zadovoljenju osnovnih individualnih potreba. Osim toga, potreba za roditeljstvom je dominantno emotivna i altruistička, što se može zadovoljiti i rađanjem samo jednog deteta. Moguće reproduktivne norme – koje su usmerene na rađanje dvoje dece, pri čemu su one više od aktuelnih stopa fertiliteta, ali i nešto niže normativno određene očekivanja u odnosu na željeni broj dece, kao i značajna okrenutost ka braku i roditeljstvu i postojanje saznanja o problemu nemogućnosti proste reprodukcije i svesti o društvenoj potrebi za reprodukcijom stanovništva – predstavljaju prostor za realizaciju mera podsticanja rađanja i rehabilitacije roditeljstva.

Mogući model reprodukcije nije bitnije polno uslovljen, jer uočene diferenciranosti u učestalosti pojedinih stavova ne ukazuju na uobličavanje "ženskog" i "muškog" reproduktivnog modela. S druge strane, uočavaju se moguće kvalitativne promene u odnosu među partnerima koje se ispoljavaju u ujednačenijem angažovanju u kontroli i odlučivanju o rađanju, kao i ujednačenijoj zastupljenosti materinstva i očinstva u ostvarenju osnovnih detetovih potreba.

Ključne reči: *fertilitet, roditeljstvo, studenti*

Ankica Kuburović

Student standpoints relevant for future reproductive behavior

Summary

This paper deals with the various standpoints of students on their motivation for parenthood, planning and deciding on birth giving, influence between marriage and parenthood, parent role complexity and responsibility, on the knowledge of effect and consequences of the problem of insufficient birth giving, with an aim of getting to know the main characteristics of their possible reproductive behavior. The analyzed standpoints are part of a more comprehensive and inclusive research, carried out on a sample of 1494 surveyed persons (1000 secondary-school pupils and 494 students) in four biggest regional centers – Belgrade, Novi Sad, Kragujevac and Niš. The orientation only to student's standpoints had an aim to more completely analyze the already abundant empirical material, which is acceptable due to the fact that students are closer to beginning of birth giving according to their age-situation characteristic.

The willingness and desire of the students to become parents is significant, but this is only one of their varied life aspirations (importance of partnership, professional engagement...). The intention is to bring into accordance the realization of the most important roles, which actually indicates to a fairly uniform importance in satisfying the basic individual needs. Apart from that, the need for parenthood is dominantly emotional and altruistic, which can be satisfied by having only one child. Possible reproductive norms – which are directed to having two children, whereby they are higher than the current fertility rates, but also somewhat lower normatively determined expectations in relation to the desired number of children, as well as a significant orientation towards marriage and parenthood and the existence of the knowledge on the problem of the impossibility of simple reproduction and

conscience of social need for population reproduction – represent a gap for realization of measures for motivating birth giving and parenthood rehabilitation.

The possible reproduction model is not significantly determined by gender, because the noted differentiation in frequency of certain standpoints does not indicate to formation of "female" and "male" reproductive models. On the other hand, possible qualitative changes in relations between partners are noted which are manifested in more uniform engagement in birth control and decision making, as well as a more uniform representation of motherhood and fatherhood in realizing the basic needs of the child.

Key words: *fertility, parenthood, students*